

آموزه‌هایی از دعای پیامبران در قرآن

حجت‌الاسلام والمسلمین عیسی عیسی‌زاده*

مقدمه

دعا در تعالیم قرآن شاهراهی است که بشر با آن روح و جان خویش را به عالم ملکوت متصل می‌کند و به یکی از فطری‌ترین ابعاد وجودی خود یعنی حس نیایش و بندگی پاسخ می‌دهد؛ دعا بهترین وسیله این ارتباط است. اهمیت دعا و نیایش به اندازه‌ای است که معبود بندگانش را به نیایش از خود فرا می‌خواند و آنان را به برآوردن خواسته‌هایشان از سوی خود امیدوار می‌گرداند؛ نیز عاقبت آنان را که از دعای او روی‌گردان باشند، جهنمی می‌داند: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ»^۱ پروردگار شما گفته است: مرا بخوانید تا [دعای] شما را بپذیرم؛ کسانی که از عبادت من تکبر می‌ورزند، به‌زودی با ذلت وارد دوزخ می‌شوند». بهترین دعا آن است که خداوند، روش ارتباط با خود را به آنان بیاموزاند. دعاهایی که از پیامبران الهی در قرآن بیان شده است، بر دعاهای دیگر برتری دارد؛ زیرا دعای انبیا مملو از درس‌ها و پندهایی است که آموختن آن نقش تعیین‌کننده‌ای در دستیابی به کمالات انسانی دارد. در این نوشتار بخشی از درس‌های آموزنده دعا تبیین می‌شود.

اهمیت دعا در قرآن

قرآن به دلیل داشتن برکت‌های فراوان دعا در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، مردم را به آن دعوت کرده است: «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ»^۲ مرا بخوانید، اجابت می‌کنم شما را»؛ نیز بیان داشته

* عضو هیئت علمی پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. غافر: ۶۰.

۲. غافر: ۶۰.

است: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ؛^۱ و هرگاه بندگان من از تو درباره من بپرسند، [بگو] من نزدیکم و دعای دعاکننده را -هنگامی که مرا بخواند - اجابت می‌کنم». همچنین خداوند درباره روش دعاکردن می‌فرماید: «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً؛^۲ با زاری و نهانی پروردگارتان را بخوانید». در آیه‌ای دیگر مصداقی از دعا‌های مستجاب را بیان کرده است: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ؛^۳ چه کسی است که اجابت می‌کند درمانده‌ات را چون وی را بخواند و گرفتاری را برطرف می‌گرداند». همچنین از کسانی که در دل شب به مناجات با خدا می‌پردازند، تجلیل و تمجید می‌کند و این‌گونه به آنان مژده می‌دهد: «فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ؛^۴ هیچ‌کس نمی‌داند چه چیزی از آنچه روشنی‌بخش دیدگان است برای آنان پنهان شده است».

اهمیت دعا در روایات

رسول خدا ﷺ در اهمیت دعا می‌فرماید: «دعا سلاح مؤمن، ستون دین و نور آسمان‌ها و زمین است». در جایی دیگر می‌فرماید: «دعا برترین عبادت‌هاست؛ هرگاه خداوند به بنده‌ای اذن [و توفیق] دعا دهد، در رحمت را به روی او بگشاید. بی‌گمان هیچ‌کس با دعاکردن هلاک نمی‌شود».^۶

امام علی عليه السلام خطاب به امام حسن عليه السلام می‌فرماید:

بدان کسی که ملکوت و خزاین دنیا و آخرت در دست اوست، به تو اجازه داده است تا او را بخوانی و اجابت دعای تو را ضمانت کرده است و به تو فرمان داده است که از او بخواهی تا به تو عطا کند و او مهربان و بخشنده است، میان تو و خودش حجابی ننهاده و تو را به آوردن واسطه و میانجی وادار نکرده است ... سپس کلید خزاین و گنجینه‌هایش را که همان دعا و خواستن از اوست، در اختیار تو نهاده است پس هرگاه تو

۱. بقره: ۱۸۶.

۲. اعراف: ۵۵.

۳. نمل: ۶۲.

۴. سجده: ۱۷.

۵. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۲.

۶. ورام بن ابی‌فراس حلّی، تنبیه الخواطر، ج ۲، ص ۲۳۷.

بخواهی، با دعا کردن در همان گنجینه‌های او را می‌گشایی.^۱
امام باقر علیه السلام درباره اینکه بهترین عمل چیست؟ می‌فرماید: «چیزی نزد خدا افضل از این نیست که از او تقاضا کنند و از آنچه نزد اوست بخواهند؛ و هیچ‌کس مبعوض‌تر و منفورتر نزد خداوند از کسانی که از عبادت او تکبر ورزند و از مواهب او تقاضا نمی‌کنند، نیست».^۲
آلکسی کارل^۳ درباره تأثیر دعا در سلامتی می‌نویسد:

دعا و نیایش گاهی تأثیرات شگفت‌آوری دارد. بیمارانی بوده‌اند که تقریباً به طور آنی از دردهایی چون خوره، سرطان، و عفونت کلیه و زخم‌های مزمن و سل ریوی و ... شفا یافته‌اند ... این معجزه با چنان سرعتی سلامتی را به بیمار باز می‌دهد که هرگز حتی امروز جراحان و نیز فیزیولوژیست‌ها در طول تجربیات‌شان مشاهده نکرده‌اند. برای اینکه این پدیده‌ها بروز کند، نیازی نیست که حتماً خود بیمار نیایش کند ... اطفال کوچکی که هنوز قدرت حرف‌زدن نداشته‌اند و همچنین مردم بی‌عقیده نیز شفا یافته‌اند؛ لیکن در کنار آنها کسی نیایش کرده است؛ نیایشی که به خاطر دیگری انجام شود، همواره اثربخش‌تر است.^۴

مفهوم دعا

فیروزآبادی می‌گوید: «دعا همان میل و توجه به سوی خداست».^۵ راغب اصفهانی می‌نویسد: «وقتی می‌گویی: "دعوت" هنگامی است که از او چیزی بخواهی و زمانی که از او یاری بخواهی ... خواندن به سوی چیزی به معنای کسی را به کاری و چیزی دعوت و ترغیب کردن است».^۶ دعا در قرآن کریم در معانی گوناگون به کار رفته است و شاید بیشترین و مهم‌ترین آنها همان دو معنایی باشد که از مفردات راغب نقل شد؛ برای نمونه قرآن می‌فرماید: «وَ اللّٰهُ يَدْعُوْا اِلٰى دَارِ السَّلَامِ»^۷ و خداوند به سرای صلح و سلامت دعوت می‌کند و هر که را بخواهد [و شایسته و لایق

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۰۵.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۶.

۳. دانشمند زیست‌شناس فرانسوی.

۴. الکسیس کارل، نیایش، ص ۶۳.

۵. محمد بن یعقوب فیروزآبادی، قاموس المحيط، ج ۴، ص ۳۲۹.

۶. حسین راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۱۷۰.

۷. یونس: ۲۵.

بیند]، به راه راست هدایت می‌نماید». نیز می‌فرماید: «يَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النِّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ تَدْعُونَنِي لِأَكْفُرُ بِاللَّهِ وَأَشْرِكُ بِهِ؛^۱ ای قوم من، چه شده است که من شما را به سوی نجات فرامی‌خوانم و شما مرا به سوی آتش می‌طلبید؟ از من می‌خواهید تا به خدا کافر شوم و به او کفر ورزم». در این دو آیه و نظایر آن «دعا» به معنای دعوت و تشویق به سوی چیزی است. پروردگار در آیه دیگری می‌فرماید: «وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ؛^۲ و هرگاه بندگانم درباره من از تو پرسیدند، پس من [بدانان] نزدیکم و پاسخ دعاکننده‌ای که مرا می‌خواند می‌دهم». نیز می‌فرماید: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ؛^۳ آیا چه کسی جواب انسان بیچاره مضطری که خدا را خوانده و از او استغاثه می‌کند می‌دهد؟ و بدی را برطرف می‌کند؟». در این دو آیه و امثال آن مقصود از «دعا» طلب نیاز و استغاثه و دست احتیاج به سوی حضرت حق درازکردن است. منظور ما از دعا در این نوشتار همین معناست.

آموزهایی از دعای پیامبران

از آموزه‌های آموختنی زندگی پیامبران، دعاهای آن سفیران الهی است. این دعاها از حیث اینکه بندگان چه خواسته‌هایی از خداوند داشته‌اند، چه چیزهایی برای آنها مهم بوده است و روش دعا و ادب گفتگو با پروردگار دارای اهمیت است. با دقت در دعاهای پیامبران می‌توان نکات آموزنده‌ای را در شیوه دعاکردن آنان آموخت که در ادامه به بعضی نکات اشاره می‌شود.

۱. اعتراف به اشتباه قبل از دعا

با بررسی دعاهای سه پیامبر در قرآن می‌توان به این مسئله پی برد که یکی از عوامل اجابت دعا توسط خداوند، اعتراف به گناه و اشتباه قبل از دعاکردن است. این نکته در دعای پیامبرانی همچون حضرت آدم، حضرت موسی و حضرت یونس علیهم‌السلام آمده است. حضرت آدم و حوا بعد از خوردن درخت ممنوعه، هنگام دعا و توبه عرضه داشتند: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ؛^۴ بارالها، ما به خود ستم کردیم که نافرمانی تو کردیم؛ اگر ما را

۱. غافر: ۴۱.

۲. بقره: ۱۸۶.

۳. نمل: ۶۲.

۴. اعراف: ۲۳.

نیامرزی و به ما رحم نکنی، ما از زیان کاران خواهیم بود». حضرت موسی علیه السلام هنگامی که یک نفر را غیر عمد کشت و از کار خود پشیمان شد و توبه نمود، به خداوند گفت: «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»^۱ پروردگارا من بر خویشتم ستم کردم، مرا ببخش؛ پس خدا از او درگذشت که وی آمرزنده مهربان است؛ پس خداوند توبه او را پذیرفت و او را مورد رحمت خویش قرار داد». همچنین حضرت یونس علیه السلام هنگامی که بدون اجازه خداوند قوم خود را ترک کرد و در شکم ماهی گرفتار شد، از کار خود ابراز پشیمانی کرد و این‌گونه دعا کرد: «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ»^۲ هیچ خدایی جز تو نیست، تو منزله هستی و من از ستمکاران هستم».^۳

در برخی منابع اهل سنت از پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نقل شده است این دعا (گفتار حضرت یونس) اسم اعظم خداوند است که اگر خدا را به آن بخوانند، اجابت می‌کند. پیامبر در پاسخ به سؤال اصحاب که آیا این دعا تنها برای نجات یونس بود، به ادامه همین آیه قرآن استناد کرد که «و مؤمنان را [نیز] چنین نجات می‌دهیم».^۴ در حدیث دیگری از پیامبر تأکید شده است هر مسلمانی برای حاجت خود این ذکر را بخواند، خداوند خواسته او را برآورده می‌کند.^۵ از امام صادق علیه السلام نیز روایت شده است که در شگفتم از کسی که اندوه دارد، چگونه به آیه «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ» پناه نمی‌برد؛ در حالی که خداوند در ادامه آیه فرموده است: «ما دعای او را پذیرفتیم و او را از اندوه نجات دادیم و مؤمنان را این‌گونه نجات می‌بخشیم».^۶ همچنین از علامه طباطبایی شاگرد آیت‌الله قاضی نقل شده است که نخستین دستور آیت‌الله قاضی ذکر یونسی بود که به مدت یک‌سال در وقت خاص و در سجده خوانده شود.^۷

۱. قصص: ۱۶.

۲. انبیاء: ۸۷.

۳. البته این نکته گفتنی است که پیامبران معصوم هستند و دچار ارتکاب گناه نمی‌شوند؛ اما امکان ترک اولی از سوی آنان وجود دارد.

۴. محمد بن یحیی خوری نیشابوری، قوارع القرآن، ص ۲۴.

۵. همان، ص ۲۵.

۶. محمد بن علی بن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۹۳.

۷. حسن حسن‌زاده آملی، هزارویک نکته، ص ۶۰۵.

۲. توسل به اسما و صفات الهی

توسل به اسمای الهی متناسب با موضوع دعا مثل توسل به خیر الرازقین هنگام درخواست روزی، در دعای پیامبرانی همچون حضرت عیسی علیه السلام و حضرت شعیب علیه السلام در قرآن آمده است که سبب اجابت دعای آن حضرات شد؛ بنابراین توسل از دیگر عواملی است که نقش مهمی در اجابت دعا دارد. حضرت عیسی علیه السلام بعد از درخواست نزول مائده از سوی حواریون، دعایش را با توسل به خیرالرازقین این گونه از خداوند درخواست نمود: «خداوندا، پروردگارا، مائده‌ای از آسمان بر ما بفرست تا عیدی برای اول و آخر ما باشد و نشانه‌ای از تو و به ما روزی ده، تو بهترین روزی دهنده‌گانی. خداوند [دعای او را مستجاب کرد و] گفت من آن را بر شما نازل می‌کنم...». حضرت شعیب علیه السلام نیز با توسل به خیرالفاتحین از خدا، این گونه دعا کرد: «... علی الله توکلنا ربنا افتح بیننا و بین قومنا بالحق و انت خیر الفاتحین؛^۱ ... فقط بر خدا توکل کردیم ای پروردگار ما، میان ما به حق داوری کن که تو بهترین داورانی». همچنین حضرت سلیمان علیه السلام برای دست‌یابی به حکومت، با توسل به صفت و هابیت خداوند این گونه دعا کرد: «و لقد فتنا سلیمان ... قال رب اغفر لی و هب لی مئکاً لا ینبغی لأحد من بعدی إنک أنت الوهاب؛^۲ ما سلیمان را آزمودیم ... گفت: پروردگارا مرا ببخش و حکومتی به من عطا کن که بعد از من سزاوار هیچ‌کس نباشد، که تو بسیار بخشنده‌ای».

۳. دعا همراه با خوف و رجا

یکی از درس‌هایی که می‌توان از دعاهای پیامبران همچون حضرت داود و ذوالکفل علیه السلام آموخت، همراه بودن دعا و تضرع آنان با امید و ترس از خداوند است. در گزارش شیوه دعای حضرت داود علیه السلام و سلیمان علیه السلام آمده است: «و داؤد و سلیمان ... إنهم كانوا یسارعون فی الخیرات و یدعوننا رعباً و رهباً و كانوا لنا خاشعین؛^۳ و داود و سلیمان را [به خاطر آور]، ... چراکه آنها در نیکی‌ها سرعت می‌کردند، و به خاطر امید [به رحمت] و ترس [از عذاب] ما را می‌خواندند، و برای ما خاشع بودند [خضوعی همراه با ادب و ترس از مسئولیت]». در گزارش دعای اسماعیل، ادریس و ذوالکفل علیه السلام نیز آمده است: «و اسماعیل و ادریس و ذوالکفل کل من

۱. مائده: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۲. اعراف: ۸۹.

۳. ص: ۳۴ و ۳۵.

۴. انبیاء: ۷۸ و ۹۰.

الصَّابِرِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَ وَهَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَ أَمْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ^۱؛ و اسماعیل و ادریس و ذوالکفل را [به یاد آور] که همه از صابران بودند. ما دعای او را مستجاب کردیم و یحیی را به او بخشیدیم، و همسرش را برای او اصلاح کردیم؛ چراکه آنها در نیکی‌ها سرعت می‌کردند، و به خاطر عشق [به رحمت] و ترس [از عذاب] ما را می‌خواندند و برای ما خاشع بودند [خضوعی همراه با ادب و ترس از مسئولیت]».

۴. دعا همراه با خشوع

دعا همراه با خشوع و فروتنی در مقابل پروردگار عالم از دیگر آموزه‌های تربیتی است که می‌توان از دعای پیامبرانی همچون اسماعیل، ادریس و ذوالکفل آموخت: «وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِدْرِيسَ وَ ذَا الْكِفْلِ كُلِّ ... وَ يَدْعُونَنَا ... وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ».^۲ همچنین در گزارش روش دعای حضرت داود و سلیمان این نکته بیان شده است: «وَ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ ... وَ يَدْعُونَنَا ... وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ».^۳ در بیان دعای حضرت لوط و یحیی عليهما السلام نیز به این ویژگی اشاره شده است: «وَ لُوطًا ... وَ هَبْنَا لَهُ يَحْيَىٰ وَ ... إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَ يَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا وَ كَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ».^۴

۵. دعا همراه با استقامت

یکی از عوامل تحقق و اجابت دعا، استقامت و پایداری در راه به‌تحقق‌رسیدن خواسته است که این نکته در توصیه‌های خداوند به حضرت موسی و هارون عليهما السلام این‌گونه گزارش شده است:

وَ قَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَآئِهِ زِينَةً وَ أَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ * قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَ لَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ؛^۵

موسی گفت پروردگارا تو فرعون و اطرافیان‌ش را زینت و اموالی [سرشار] در زندگی دنیا داده‌ای و نتیجه‌اش این شده که [بندگان را] از راه تو گمراه می‌سازند. پروردگارا،

۱. انبیاء: ۸۵ و ۹۰.

۲. انبیاء: ۸۵ و ۹۰.

۳. انبیاء: ۸۵ و ۹۰.

۴. انبیاء: ۷۸ و ۹۰.

۵. یونس: ۸۸ و ۸۹.

اموالشان را نابود کن و دل‌هایشان را سخت [و سنگین] ساز، تا عذاب دردناک را نبینند، ایمان نیاورند. * فرمود: دعای شما پذیرفته شد، استقامت به خرج دهید و از راه [ورسم] کسانی که نمی‌دانند تبعیت نکنید.

۶. توسل به اهل بیت علیهم‌السلام

توسل به اهل بیت علیهم‌السلام از عوامل اجابت دعاست؛ همان‌گونه که خداوند دعا و توبه حضرت آدم علیه‌السلام را بر اساس آیه «فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»^۱ پذیرفت. حافظ نجار درباره این قضیه از ابن عباس روایت می‌کند:

سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَنِ الْكَلِمَاتِ الَّتِي تَلَقَىٰهَا آدَمُ مِنْ رَبِّهِ فَتَابَ عَلَيْهِ قَالَ: سَأَلَ بِهِ حَقُّ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحُسَيْنِ وَالْحَسَنِ إِلَّا تُبْتُ عَلَيَّ فَتَابَ عَلَيَّ؛^۲
درباره کلماتی که آدم علیه‌السلام از پروردگارش دریافت کرد و به وسیله آن توبه او قبول شد، سؤال کردم. حضرت فرمود: آدم با این کلمات از خدا درخواست کرد که توبه او را بپذیرد: به حق محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین توبه مرا قبول کن؛ پس توبه او پذیرفته شد.

۷. انابه در دعا

انابه یعنی رجوع به خدا و اقبال به او با سیر و قول و فعل تا اینکه شخص همواره در فکر خدا و ذکر او و اطاعتش باشد؛ بنابراین انابه غایت درجات توبه است، زیرا توبه بازگشت از گناه است؛ ولی انابه افزون بر آن بازگشت از مباحات نیز می‌باشد و آن از مقامات والاست.^۳ از درس‌هایی که می‌توان از دعای پیامبرانی همچون داود و سلیمان علیهم‌السلام گرفت، انابه هنگام دعاست. در قرآن آمده است حضرت داود علیه‌السلام با حالت انابه به درگاه خداوند طلب مغفرت کرد: «وَظَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ».^۴ حضرت سلیمان نیز با حالت انابه به خداوند عرضه داشت: پروردگارا، مرا ببخش: «وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلْقَيْنَا عَلَىٰ كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ؛ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي

۱. بقره: ۳۷.

۲. جلال‌الدین سیوطی، الدر المنثور، ج ۱، ص ۶۰-۶۱؛ ابن مغازلی شافعی، مناقب، ص ۶۳؛ سلیمان قندوزی حنفی، ینایع المودة، ص ۹۷، ۲۳۸ و ۲۳۹.

۳. محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۳، ص ۸۸.

۴. ص: ۲۴.

...». ^۱ خداوند نیز در آیه دیگر از گناهکاران و اسراف‌کنندگان دعوت کرد با حالت انابه توبه کنند و از رحمت خدا ناامید نشوند: «قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» ^۲ بگو: ای بندگان من که بر خود اسراف و ستم کرده‌اید، از رحمت خداوند نومید نشوید که خدا همه گناهان را می‌آمرزد؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است».

۸. توجه به زمان دعا

هنگامی که برادران یوسف علیهم‌السلام متوجه خطای خود شدند، از پدرشان یعقوب علیهم‌السلام - که بر اثر لمس پیراهن یوسف بینا شده بود - تقاضای دعا کردند. پدر که اقرار و اعتراف‌شان را شنید، پذیرفت؛ اما به آنان وعده داد در آینده‌ای نزدیک دعایشان کند. آنان اطمینان داشتند دعای یعقوب از جانب پروردگارشان پذیرفته می‌شود؛ چراکه هم دعای پدر است هم دعای پیامبر. حضرت یعقوب گفت: به‌زودی برایتان از پروردگارم آمرزش می‌خواهم که او آمرزنده و بخشاینده است. در تفاسیر آمده است مراد از «سوف» در کلام حضرت یعقوب علیهم‌السلام، شب جمعه بوده است. ^۳ آن حضرت می‌توانست در همان شب یا روز درخواست بخشایش گناهان برای آنان داشته باشد؛ اما دعا را برای شب خاص نهاد تا تأثیرگذاری‌اش فزون‌تر گردد؛ و گرنه بی‌تردید دعای پدر یا پیامبر در همان ساعت از روز یا شب بی‌اثر نبوده است.

حکایتی از دعای حضرت ابراهیم علیهم‌السلام

روزی ابراهیم خلیل بر شتر سوار شد و به بیابانی در کویر پای نهاد. مردی را در راه دید که قد بلندی داشت و جامه پشیمنه بر تن. او که از نماز فارغ شد، ابراهیم به او گفت: برای چه کسی نماز می‌گذاری؟ مرد گفت: برای خدای ابراهیم. ابراهیم گفت: خدای ابراهیم کیست؟ او گفت: خدایی که مرا و تو را آفریده است. ابراهیم خندید و گفت: مرا از کیش تو خوش آمد؛ خانه‌ات کجاست که به دیدنت بیایم؟ او گفت: خانه من پشت این آب است؛ آن‌گاه با دستش به سمت دریا اشاره کرد. مرد کویری گفت: با من کاری داری؟ ابراهیم گفت: آری، تو دعایی کن و من آمینی بگویم؛ سپس من دعایی کنم و تو آمینی بگو. مرد خندید و گفت: من سه‌سال است که دعا

۱. ص: ۳۴ و ۳۵.

۲. زمر: ۵۳ و ۵۴.

۳. محمد بن احمد قرطبی، تفسیر قرطبی، ج ۶، ص ۳۴۹۱؛ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۷۵.

کرده‌ام و خبری نشده است؛ از خدا شرم دارم دعا کنم. ابراهیم گفت: از خدا چه خواستی؟ او گفت: از او خواستم خلیل خود را به من نشان دهد. ابراهیم خندید و گفت: من ابراهیم هستم، ابراهیم خلیل الرحمان. مرد خدا را سپاس گفت و دست به گردن ابراهیم افکند و گونه‌های او را بوسه زد. آن‌گاه آنان دعا کردند و آمین گفتند. ابراهیم از خداوند خواست همه یکتاپرستان را تا روز رستاخیز پیام‌رزد و از آنان خشنود گردد. امام باقر علیه السلام فرمود: بی‌تردید، دعای ابراهیم پیروان گناهکار ما را دربر می‌گیرد.^۱

حاضری در ماتم شب‌های من	یا رب آگاهی زیارب‌های من
در میمان ظلمتم، نوری فرست	ماتمم از حد بشد، سوری فرست
کس ندارم، دست گیرم هم تو باش	پایمرد من در این ماتم تو باش
نیستی نفس ظلمانی‌ام ده	لذت نور مسلمانانی‌ام ده
نیستت از هستی، مرا سرمایه‌ای ^۲	ذره‌ای‌ام، گمشده در سایه‌ای

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، تصحیح: علی‌اکبر غفاری، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۲. ابن مغازلی شافعی، علی بن محمد، مناقب، تحقیق: محمدباقر بهبودی، تهران: المطبعة الاسلامیة، ۱۳۹۴ ق.
۳. امینی، عبدالحسین، الغدیر، چ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۶۶ ش.
۴. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله، المستدرک علی الصحیحین فی الحدیث، بیروت: المكتبة العصریه، ۱۴۲۹ ق.
۵. حسن‌زاده آملی، حسن، هزارویک نکته، چ پنجم، تهران: رجاء، ۱۳۶۵ ش.
۶. خوری نیشابوری، محمد بن یحیی، قوارع القرآن، ریاض، مکتبة المعارف للنشر، ۱۴۳۲ ق.
۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: الشامی، ۱۴۱۲ ق.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۳۹۲.

۲. عطار نیشابوری، منطق الطیر، ص ۸۶.

۸. سیوطی، عبدالله بن ابی بکر، الدرّ المنثور فی تفسیر المأثور، تهران، قم: مکتبه آیت‌الله مرعشی، ۱۴۰۴ ق.
۹. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، قاموس المحيط، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق.
۱۰. قرطبی، محمد بن احمد، تفسیر قرطبی، تهران، ناصر خسرو، ۱۳۶۵ ش.
۱۱. قفاری، ناصر بن عبدالله بن علی، أصول مذهب الشیعة الإمامیة الإثنی عشریة، بیروت: دار النشر، ۱۴۱۴ ق.
۱۲. قندوزی حنفی، سلیمان، ینایع المودة، ج اول، اسلامبول: المطبعة الاسلامیة، ۱۳۰۲ ق.
۱۳. کارل، الکسیس، نیایش، ترجمه: علی شریعتی، تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۳۹ ش.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۶۵ ش.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۱۶. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، تصحیح: سید محمد کلانتر، نجف اشرف: جامعه النجف الدینیة، ۱۳۸۳ ق.
۱۷. نیشابوری، عطار، منطق الطیر، تهران: سخن، ۱۳۸۴ ش.
۱۸. ورام، مسعود بن عیسی، تنبیه الخواطر (مجموعه ورام)، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹ ش.